

УДК 821.161.2-31 Мирний П.

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.11>

Жанна Янковська, д-р філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0002-7846-2796

e-mail: zanna.malva@gmail.com

Національний університет "Острозька академія", Острог, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ АРХЕТИПУ МУДРОГО СТАРОГО В РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО "ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?"

Образ Мудрого Старого (Старця) досить помітний, вагомий і разом з тим недостатньо досліджений в українській літературі. Він чітко представлений у художній прозі доби романтизму, а також присутній у подальші періоди розвитку української авторської словесності.

Проаналізоване питання про зображення архетипу Мудрого Старого в романі Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", який утілений в образі діда Уласа. Хоча цей герой у творі письменника не є головним, але його місія досить важлива. Він з'являється і зникає саме там і тоді, де потрібно. Можна з упевненістю стверджувати, що він володіє ознаками архетипу (архетипного образу), є мудрим порадиником і водночас "іншим", демонструючи іноді незвичну поведінку, у своїх вчинках керується власними переконаннями, сповідує християнські цінності, спілкується не лише з людьми, але й із природою, тваринами й Богом.

Ключові слова: архетип Мудрого Старого, архетипний образ, роман Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Вступ. Сьогодні все більш актуальними стають дослідження, виконані із застосуванням взаємозв'язків різних гуманітарних наук. Зокрема, і цим дослідженням порушено проблему, яка межує із фольклористикою й літературою та залучає до аналізу окремі категорії інших наукових галузей: етнофілософії, етнокulturології, етнопсихології.

Власне, після розробки теорії архетипів К. Юнгом, зокрема в його основній праці "Архетипи і колективне несвідоме" [7], на відображення архетипів у художній літературі принагідно звертали увагу окремі українські дослідники: С. Кримський, Я. Гарасим, І. Пасько, М. Дмитренко, О. Сліпушко, М. Северінова, О. Ременець та ін. Проте в цій проблемі маємо скоріше тільки накреслення шляхів, тому її перспективність та актуальність очевидна.

Щодо трактування архетипів як "колективного несвідомого" К. Юнг у вищезазначеній праці писав:

До певної міри поверхневий шар несвідомого, безсумнівно, є особистим. Ми й називаємо його *особистим несвідомим*. Утім, він лежить на глибшому пласті, що походить уже не з особистого досвіду і надбання, а є вродженим. Цей глибший шар є так званним *колективним несвідомим* [7, с. 12].

Учений обрав термін "колективне", бо "це несвідоме має не особисту, а загальну природу, тобто, на відміну від особистої психіки, воно володіє змістами та способами поведінки, які скрізь і в усіх індивідах *cum grano salis* є знаковими". К. Юнг наголошував, що колективне несвідоме "в усіх людях є однаковим і, цим самим, утворює у кожному з нас завжди присутню, загальну душевну основу надособистісної природи" [7, с. 12].

Проте з часів К. Юнга практика використання архетипів й теорія їхнього вивчення стрімко розвиваються, проникаючи в різні культурні пласти й наукові галузі. Тому зараз маємо стверджувати, що архетипи є глибинними, стійкими духовними утвореннями етносу, які визначають його буття в межах конкретного хронотопу, певного життєвого простору. Вони здатні трансформуватися, осучаснюватися, але зберігають свою "сутнісну основу" і не лише диференціюють одну націю від іншої, але за смислом можуть розглядатися як такі, що дають можливість показати специфіку національної культури як явища, залученого у всесвітньо-культурну комунікацію. М. Северінова, спираючись на судження С. Кримського стосовно цього зазначає, що,

модифікуючись у ході історичного розвитку, архетипи зберігають у собі ті генокоди (першообрази), що відповідають етнокulturам як частинам загальносвітової культури, поданим у національних образах культури. А тому зрозуміло, що національна культура є відображенням історичного досвіду "в його індивідуально-неповторному, етнічно своєрідному відображенні" [3].

Дослідниця взаємозв'язку національних цінностей та архетипів О. Ременець із цього приводу слушно наголосила, що "базові архетипи культури не можуть бути зведені до праформи несвідомого. Вони є ширшими та універсальнішими". На її думку, виокремлені у К. Юнга архетипи колективного несвідомого "цілком співвідносяться з базовими реаліями способу життя найдавнішого людства, що відтворюються протягом усієї його історії". Більш вагомим і переконливим аргументом "трансперсональних феноменів" у ментальності особистості авторка вважає саме національні архетипи як "наскрізні символічні структури ментальності, що проходять через увесь масив національної культури" [2]. Із часу формування нації, на думку О. Сліпушко, "розвиток архетипу обмежується певною мірою її межами. Архетипові образи можуть бути спільними для певної групи націй, однак вони мають риси відповідної національної ментальності" [4, с. 126].

Оскільки архетипи є універсальними структурами, то вони пронизують наскрізь культуру (будь-якого етносу), і особливо усну народну словесність, із якої найчастіше, трансформуючись, рецептують у літературні твори. У такому випадку, потрапляючи у смислове поле авторського твору, вони найчастіше перетворюються на архетипні образи.

Власне, у цій статті маємо на меті простежити відображення архетипу Мудрого Старого в першому українському соціально-психологічному романі П. Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Результати дослідження. Образ Мудреця своїми основними рисами виростає з народної культурної традиції ("дідусь", "дід", "старець", "подорожуючий", "кобзар", "Божий чоловік" тощо). Цей архетип К. Юнг пов'язував із "шаманами примітивного суспільства" [5, с. 57]. Про нього вчений написав:

Старий завжди з'являється в той момент, коли герой потрапляє в безнадійну ситуацію, коли врятувати його можуть лише ґрунтовні роздуми над ситуацією або щасливий випадок, тобто те, що складає функцію духа, або певного роду внутрішньо психічний автоматизм. Але оскільки через зовнішні чи внутрішні перешкоди герой не в змозі сам знайти вихід із ситуації, то знання, необхідні для цього, приходять до нього у вигляді персоніфікованої думки, тобто в образі Мудрого старого чоловіка, здатного дати героєві добру пораду й допомоги [6, с. 298].

Цей архетип (архетипний образ), добре проглядається як один із векторів "внутрішнього" чи то "прихованого" фольклоризму авторських творів загалом, і тяглість його в українській літературі простежується від літератури доби романтизму, що частково було простежено в монографії "Фольклоризм української романтичної прози" [8].

В аналізованому романі П. Мирного образ Мудрого Старого втілено в образі діда Уласа, який у творі згадується щоразу ніби побіжно, виступаючи як "фоновий" персонаж другого плану. Проте в житті головного героя Чіпки Вареника він відіграє дуже важливу роль. Дід – "дворова" людина, тобто кріпак, який мав тимчасову волю, коли втратив силу і став непотрібним при дворі:

Дід Улас – сам панський, ходив у пана Польського за скотом. Оже як став старий, немощний, та ще заховавши до того, – так його й витурили з двору, щоб не переводив даремно панського хліба... Ледве виліз Улас за ворота та й загадався... "Куди його?" До роду – близького нікого, а далекий – у панській роботі... Прийшлося Уласові – хоч під греблю! Та вже громада зжалилась: вибудувала йому землянку у царині та й наставила чабаном [1, с. 264].

Отже, дід пасе людських овець, ще й дає змогу мати якийсь заробіток двом дітям-сиротам із найбідніших – Грицькові та Чіпці. Старий Улас не просто пасе овець, він справжній "пастир", бо його душа не зачерствіла у злиднях, нестатках і роботі, він здатен відчувати душевний стан того, хто поруч, і по можливості прийти на допомогу не лише людині, дитині, але й тварині, тому громада й довіряє йому:

Вівця для мене все одно що людина: і їсть, і п'є, і боліє... тільки не скаже нічого, не вимовить!.. Хіба я не бачу, хіба я не знаю, як їм оцей дощ дозоля?... Мені він не так дозоля: я старий собака, натерпівся всього... А он – ягня? Зігнулося, тремтить, змерзло... Бачу, бачу... Я б тебе коло свого серця обігрів, як дитину... [1, с. 274].

Саме у статусі чабана він постає в романі, а минуле оживає хіба в його роздумах і спогадах. Він живе на землі ніби для того, аби передати цим Грицькові та Чіпці свою мудрість, бо обидва не мають батька. У цьому, за романом, і полягає його основна земна місія. Коли ж діти досягають віку, щоб могли самим відповідати за свої вчинки та працювати, тобто соціалізуються, він через непомірні податки навіть на таку свою працю знову повертається "у двір" – помирати. А оскільки хлопці через різні обставини мають різні характери, то й засвоюють дідову мудрість по-різному. Зокрема, Грицько стає добрим господарем і зразковим сім'янином, хоч і проглядається в ньому іноді байдужість до чужої долі та прагнення легкої наживи. Образ Чіпки складний в суперечливий: то він припадає до землі, рівно працює, бачимо його турботливим сином в люблячим чоловіком, то раптом він постає борцем за справедливість, а то, зійшовши на шлях розбою, стає "пропашою силою". Іноді в діях і характері Чіпки вгадуються незреалізовані мрії самого діда Уласа, який розуміє корінь неправди, зла та несправедливості, але через старість (чи й "непризначеність") не здатний втілити ці мрії в життя.

Однією з головних рис архетипного образу Мудрого Старого є його "інакшість". Дід Улас має чітко виражену цю рису. Живучи у громаді, він усе ж ніби позасоціумний, його завжди вирізняє "дивна" поведінка (до речі, за юнгівським баченням, не завжди ідеально правильна), трансцендентність, небажання сприймати жорстоку дійсність. Навіть вівці його розуміють із одного помаху руки: "Дід свиснув малахаєм – вівці розскачилися, розсипались по зеленому полю..."; він, як святий, задовольняється найпростішою їжею: "Дід виймає шматок хліба та дрібок солі, починає й собі снідати" [1, с. 266].

Із дідом Уласом Чіпка пізнає світ, роздумує про Бога і справедливість. Старий відповідає на його питання щиро, як сам знає і відчуває, з позиції власного життєвого досвіду. Він говорить, що на небі немає людей, але тим-то гарно, що живуть там "Бог святий, янголи та душі праведні... [...] Там усе добре й святе...", натомість на землі "усе грішне та зле..." [1, с. 267]. Трансцендентні роздуми діда про грішність людей збудують уяву ще

малого Чіпки, і він починає теж аналізувати своє буття й буття людей, які його оточують:

Чіпка слухає – і проходить по його душі страх, холод... і шепче він стиха за дідом: "А мати моя грішна, – думає він, – бо вона мене біла малого, вона мене серед зими на шлях викидала, щоб не просив хліба... А баба не грішна: вона мене ніколи не біла; вона мені усього давала, жалувала мене, вговорювала, от як дід... І дід, мабуть, не грішний... А Грицько? Грицько – грішний: он як він верхи на барані пре!.." [1, с. 267]

До речі, образ баби Оришки також сприймається крізь призму зазначеного твору як образ Мудрої Старої.

Вражає також описане автором відчуття героєм музики. У звуку найпростішого інструмента – сопілки – дід Улас, здавалося б, вкладає відчуття світу, життя, свого й того, що його оточує. Він говорить зі світом тими звуками, передаючи і біль стомленої душі, і радість крізь невисохлі сльози. Здавалося, усе завмерло, коли дід, відпочиваючи,

вийняв сопілку, послинив дірочку, свиснув раз, удруге – і зачав "Вівчарика". Гучно-гучно загула сопілка на все поле, немов хто заспівав жалібно; аж ось замира, замира, – тільки сопє... А це зразу, немов опік хто, закричало, завищало – та й стихло... вдруге... втретє... і полився тяжкий плач... Сумно зробилося, важко... Отара посхиляла вниз голови, немов слухала того плачу тяжкого... от знову сопілка замовкла. Трохи переждав тихий регіт крізь сльози стиха веселив поле; далі – дужче... дужче... сльози сохли... регіт замирав... понісся веселий, танцюристий козачок [1, с. 269].

І про свого батька, без прикрас, але й без презирства, як до цього від інших, Чіпка теж почув від діда Уласа.

Висновки. Можемо стверджувати, що саме архетип Мудрого Старого символізує завершення процесу максимальної реалізації індивідуума, оскільки остаточне усвідомлення цієї ролі і є кінцевою метою усвідомлення та еволюції особистісного "Я" кожного. Дід Улас із роману Панаса Мирного є втіленням архетипу Мудрого Старого, оскільки зосереджує, поєднує в собі всі духовні та психологічні сили, які в критичний момент "витікають у світ". Отже, "несвідоме" мобілізує сили, що в декілька разів могутніші за міць "свідомого". Герой шукає істину, і цей пошук дарує йому волю, адже людина живе не лише фізичними відчуттями, а також і почуттями. Він допомагає іншим як не матеріально, то розумом – і в цьому реалізує свою мудрість.

Загалом можемо говорити про те, що культурні архетипи, зосібна й відображені в літературній творчості – це визначний результат зв'язку між поколіннями, своєрідної "внутрішньої" комунікації між ними – попередніми та прийдешніми. У різних умовах і способах існування кожного етносу, а відповідно й нації, вони набирають відмінних ознак, форм, у процесі історичного поступу можуть розгортатися у просторі й часі. Тому архетипи є структурами щоразу самооновлюваними й особистісними, такими, що, втілені в архетипних образах, з одного боку відображують моральний ідеал, винятковість, "інакшість", а з іншого – є звичайними представниками соціуму, як і дід Улас із роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?".

Здійснений аналіз дає можливість не лише іншого розуміння героя твору, але й встановлює причинно-наслідкові зв'язки, по-новому розставляє акценти у прочитанні роману загалом.

Список використаної літератури

1. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : Твори у 2-х т. / П. Мирний. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1. – С. 239–551.
2. Ременець О. Взаємозв'язок цінностей та архетипів культури / О. Ременець // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15378-vzayemozv-yazok-cinnostej-ta-arxetipiv-kulturi.html>.
3. Северинова М. Ю. Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі / М. Ю. Северинова // Вісн. Нац. акад. керівних кадрів культури і

містечтв. – 2013. – № 2. – С. 124–128. – Електронний ресурс. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/f-pdf/vdakkkm_2013_2_33.pdf.

4. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій / О. Сліпушко. – К. : Дніпро, 1995.

5. Юнг К.-Г. Архетипи і символи / К.-Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991.

6. Юнг К.-Г. Душа і миф. Шість архетипів / К.-Г. Юнг. – Минск : Харвест, 2004.

7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк / К.-Г. Юнг. – Л. : Астролябія, 2013.

8. Янковська Ж. Фольклоризм української романтичної прози / Ж. Янковська. – Л. : НВФ "Українські технології", 2016.

References

1. Myrnyi, P. (1985). *Khіba revut voly yak yasla povni?* [Do Oxen Low When Mangers Are Full?]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).

2. Remenets, O. (2010). *Vzaiemoviazok tsinnostei ta arkhetyviv kultury* [Interconnection between Values and Archetypes of Culture]. *Visnyk Instytutu*

rozvytku dytyny. <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15378-vzayemozv-yazok-cinnostej-ta-arkhetypiv-kulturi.html>. (In Ukr.).

3. Severynova, M. Yu. (2013). *Znachennia ta rol arkhetyviv u etnonatsionalnii kulturi* [Significance and Role of Archetypes in Ethno-National Culture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 2, pp. 124–128. nbuv.gov.ua/f-pdf/vdakkkm_2013_2_33.pdf. (In Ukr.).

4. Slipushko, O. (1995). *Davnioukrainskyi bestiarii* [Ancient Ukrainian Bestiary]. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).

5. Jung, C.-G. (1991). *Arkhetipy i simvoly* [Archetypes and Symbols]. Moskva: Renessans. (In Russ.).

6. Jung, C.-G. (2004). *Dusha i mif. Shest arkhetyviv* [Soul and Myth. Six Archetypes]. Minsk: Kharvest. (In Russ.).

7. Jung, C.-G. (2013). *Arkhetipy i kolektyvne nesvidome* [Archetypes and the Collective Unconscious]. Lviv: Astrolabiya. (In Ukr.).

8. Yankovska, Zh. (2016). *Folklorizm ukrainskoi romantychnoi prozy* [Folklorism of Ukrainian Romantic Prose]. Lviv: NVF "Ukrainski tehnolohii". (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 17.01.21

Zhanna Yankovska, Doctor of Philology, Professor

ORCID: 0000-0002-7846-2796

e-mail: zanna.malva@gmail.com

National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine

FEATURING THE WISE OLD MAN ARCHETYPE IN PANAS MYRNYI'S NOVEL "DO OXEN LOW WHEN MANGERS ARE FULL?"

The image of a Wise Old Man (a Sage) is quite notable, compelling and in the meantime under-researched in Ukrainian literature. It is strongly represented in literary prose of Romantic era as well as it is present in the consecutive periods of Ukrainian literature development.

The paper deals with the issue of depicting an archetype of the Sage in Panas Myrnyi's novel "Do Oxen Low When Mangers Are Full?" which is accurately represented by the image of old Ulas. Even though this character in Panas Myrnyi's novel is not the protagonist, his mission seems to be predetermined. He appears and disappears exactly where and when it is needed. It can be clearly stated that he possesses certain inherent characteristics of an archetype (an archetypal image) since he manifests wisdom and in the meantime the "otherness", inconsistency to some extent, demonstrates unconventional conduct, acts according to his conscience and principles, practices Christian values, is capable of communicating not only with humans but also with the nature, animals, and God.

Keywords: the archetype of the Wise Old Man, the archetypal image, the novel by Panas Myrnyi "Do Oxen Low When Mangers Are Full?".